

összefügg a szabványosítás, ezen belül a terminológiaszabványosítás problémakörével. Ha a KGST-n s a gazdasági tervezés bizonyos típusain a kongresszus óta el is járt az idő, a szakmák nemzetközi együttműködésére az alig nélkülözhető félreérthetlenség igénye ma is indokolja a „nyelvi tervezés” bizonyos fokú érvényesítését.

Befejezésképp hangsúlyozta az előadó saját véleményét, amely szerint a szaknyelv kutatás komplex feladat. Precíz, épp ezért terjedelmes meghatározást adott (129–30) a szaknyelv kutatás tárgyáról és feladatáról, ismét kiemelve, hogy „... a szaknyelvek áttekinthető rendszerként ábrázolhatók” (130).

Az első kötetben közölt, a kongresszus fő témaköreit érintő három főelőadás és a hozzájuk csatlakozó hozzászólások sorát BENKŐ LORÁNDnak a záróülésen elmondott záróbeszéde, illetőleg KLARA MAJTINSZKAJA zárszava fejezi be.

5. Az első kötet 138. lapjától kezdve a második kötet végéig a szekciósülésen elhangzott rövid előadásokat közli a kiadvány — mint előljáróban említettük — a szerzők nevének ábécérendjében. Témáik széles skálán helyezkednek el, egyesek közülük közelebb állnak a kongresszus fő témaköréhez: a magyar nyelv rétegződésének kérdésköréhez, mások ettől távol eső problémákat fejtegetnek. Összesen 116 előadás hangzott el: a fonetika kérdéseitől a stilisztika területéig, a magyar nyelv különféle megjelenési formáitól a nyelvtörténeti elemzéseikig a legkülönbözőbb kérdések kifejtésére vállalkoztak az előadók. Ki-ki a maga vizsgálati területének egy-egy részeredményét, módszerét vagy éppen tervezett vizsgálódásának körvonalait villantotta fel a rövid referátumokban. Ismertetésükre, akár csak néhány mondatos bemutatásukra sem vállalkozhattunk a jelen recenzióban.

A kötetek szerkesztői számára igen nehéz lett volna az előadások témakörökbe való rendezése, hiszen szinte annyi témát érintettek, ahány előadás elhangzott. Mégis vagy inkább épp ezért — célszerű lett volna az olvasók tájékozódásának megkönnyítésére tárgymutatót csatolni a kiadványhoz; igaz, hogy ez még inkább késleltette volna az egyébként is nagy késedelemmel megjelent kiadást.

6. A formai kérdésekről szólva megjegyzendő, hogy a kiadvány tartalomjegyzékének megoldása nem a legszerencsésebb. A főelőadások elsikkadnak a hozzájuk csatlakozó hozzászólások előtt, ugyanis ez utóbbiakat emeli ki nagybetűs szedés. Ez nem könnyíti meg a témakörök áttekintését, az előadások jelentőségére sem hívja fel kellőképpen a figyelmet.

A magyar nyelv rétegződésének kérdéseit felvető és áttekintő kongresszus jelentős feladatokat tűzött a nyelvészek elé, munkájuk eredményeit remélhetőleg hamarosan hasznosítani tudja a magyar nyelvtudomány.

VELCSOV MÁRTONNÉ

Bartha Antal, *A magyar nép őstörténete*

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 165 lap

BARTHA ANTAL könyvének célkitűzése nem teljesen világos, s ez részben a kifejtés homályosságából következik. Mindjárt a Bevezetésben ezt olvassuk: „Az őstörténeti magyar népállomány alakulása áttekinthetetlen, a néptörténet, a paleoetnográfia eseményei homályába vesznek.” (7.) Az ember elgondolkodik arról, hogy ha ez így van, akkor hogyan és miért lehet egy könyvet írni róla. Az mindenesetre, hogy mi is az „őstörténeti magyar népállomány”, homályos, és homályban is marad.

Bartha bírálja, egyébként alaptalanul, mert félreérti a „polgári korszak” történet-tudományát, azért, mert az szerinte használta az *előmagyar s z a k k i f e j e z é s t*. Majd hozzát teszi: „Az előmagyar fogalom a finnugor és ugor előzményekből kialakult népelem önálló történelemalkotásra való alkalmatlanságát fejezi ki”. Lehet, hogy itt nem a fogalommal, hanem a fogalmazással van baj?

Barthának természetesen oka és joga lehet új terminusokat javasolni, másokat elhárítani. Azt várná azonban az olvasó, hogy megtudja, kik és milyen jelentéssel használták ezt az általa kárhóztatott szakkifejezést (Bartha nem különbözteti meg a fogalmat és a szakkifejezést). Erre azonban semmi utalás nincs, mint ahogy a szerző egészen különösen bánik a szakirodalommal. Úgy tűnik, mintha kerülné a lapalji jegyzeteket. A szakirodalmi utalások mellőzése egy a széles nagyközönségnek írt könyvnel sem engedhető meg, az olvasó ugyanis joggal várja el, hogy nézetekről, álláspontokról megtudja, hogy azok kinek tulajdoníthatók, és alkalomadtán arra is lehetőséget kell adni, hogy az olvasó azokat ellenőrizze, vagy teljes szövegkörnyezetükben mérlegelje. Hogy ezek az utalások hová kerülnek a könyvben, az szerkesztés kérdése, és sajnos a könyv szerkesztőjét sem lehet felmenteni. Egy darabig úgy tűnik, hogy Bartha nem használ lapalji jegyzeteket. Azután a 17. lapon egyszer csak feltűnik az első: ENGELS, A család 146. A 21. lapon ugyanez a szerző ugyanazon művére való hivatkozás, csak a 145. lapra. A 64. lapig nem terheli az olvasót lapalji jegyzetekkel, itt azonban szükségesnek tartja újabb lapalji jegyzetben az Engels mű rövidített címét és a hivatkozott lapszámot lapalji jegyzetbe tenni, csakúgy, mint két alkalommal a 65. lapon. A 143. lapig újra nincs egyetlen egy jegyzet sem, de ezen a lapon Györffy népszerűsítő művének rövidített könyvezeti adatát találjuk a lap alján a hivatkozott lapszámmal. Elesik tehát az a rosszindulatú feltételezés, hogy a lapalji jegyzet arra szolgál, hogy kiemeljen valamely Bartha által ideológiailag fontosnak tartott szerzőt. A 371. és 372. oldalon van egy a fejezethez rendelt bibliográfia, amely azonban semmilyen módon nem segíti az eligazodást. A szakemberek szűk körének felesleges, a szélesebb olvasóközönségnek használhatatlan. A bibliográfia, benne az érthetlenségig tömörítve a tételek, nincs sem ábécéjében, sem időrendben, sem nem követi a szöveget. Számos olyan művet tartalmaz, amely még áttételesen sem fordul elő a Bevezetésben, de hogy melyiket marasztalja el például az *előmagyar* szakkifejezésért a főszövegben, az sehol nem derül ki. Nézzünk egy másik példát. Az „Őshazák és népek” c. fejezet Őshazaelméletek c. alfejezetében a finnugor—ősráni érintkezésekkel kapcsolatban megemlíti HARMATTA véleményét. A fejezethez rendelt bibliográfiában hiába keresné az avatatlan olvasó Harmattának azt a tanulmányát, amelyben nézeteit kifejti. Találja viszont a következőt: „Az indoeurópai nyelvtörténet rövid vázlata: HUTTERER MIHÁLY, Bevezetés a germanisztikába. (Kézirat) Bp. 1976.” Grazban tanító kollégánk német nyelvű művein Claus Jürgen Hutterernek írja nevét, de minden általam ismert magyar nyelvű munkáján Hutterer Miklósnak. Sem az idézett műben, sem Hutterer német nyelven megjelent munkájában (Die germanischen Sprachen. Ihre Geschichte in Grundzügen. Akadémiai Kiadó, Bp., 1975.) Hutterer már csak azért sem foglalkozhatott Harmatta kronológiai fejtegetéseivel, mert az 1977-ben jelent meg egy olyan kötetben, amelynek egyik szerkesztője egyébként éppen Bartha volt. (Magyar őstörténeti tanulmányok. Akadémiai Kiadó. Harmatta cikke a 167—82. lapokon. A kötetet egy másik fejezetről kötetcímmel idézi Bartha.)

A Bevezetésben végül is nem kapjuk meg világosan a könyv célkitűzését, azt, hogy a művet milyen olvasókörnek szánta, hogy milyen terminológiával kíván dolgozni, milyen típusú forrásokat fog használni, noha mindezekről elszórtan szó esik számos fejezetben. A történész Bartha viszonyát nem a forrásokhoz szabja meg, hanem az egyes tudományokhoz, a régészethez, a nyelvészethez, a néprajzhoz. Megvallja, hogy „A tudomány számára a népek őstörténeti előzményei visszakeresésének egyetlen megbízható

eszköze a nyelv története.” (12) Ha ez így van, akkor a történész bátran átengedheti a nem könnyű feladat megoldásának kísérletét nyelvész kollégáinak.

Bartha külön alfejezetben ír történelemszemléletéről (19–23). Azon természetesen nem csodálkozhatunk, hogy számára csak egyetlen egy tudományos történelemszemlélet létezik. Úgy látja, hogy: „A marxista történelemszemlélet foglalja rendszerbe az őstörténelemre jellemző törvényszerűségeket.” (19.) Azt azonban az olvasó talán elvárhatta volna, hogy általánosságok helyett („Marx és Engels korában az őstörténetre vonatkozó szaktudományos ismeretek gyérek, a kutatás módszerei kialakulatlanok voltak” 21) a vonatkozó marxi nézetek filológiai kritikáját elvégezze, vagy legalább utaljon az e területen mások által végzett kutatásokra. Másfelől beavassa olvasóit a neomarxizmus irányzataiba. Ezeket azonban, jelentek meg légyen a Szovjetunióban vagy a „polgári” Nyugaton, a szerző itt nem tárgyalja. (A kazár kaganátus tárgyalása során váratlanul kitér TÖKRI nézeteire s a körülötte kialakult vita egyes részleteire.) Miután maga is megállapítja, hogy a marxi–engelsi perióduselnevezések nem fejezik ki a fejlődési fokozatok lényegét, de helyettük nem sikerült (B.-t) meggyőző alternatív javaslatot tenni, Engels olyan kategóriái, mint például az anyajogú (matriarchális) nemzetség „... szemléletesen tájékoztatnak a fejlődés társadalmi lényegéről” (21). Az Engels munkásságában jártas Bartha nyilván csak elnézésből keverte össze a matrilineális nemzetséget a matriarchális társadalmi szervezettel. Ez utóbbival kapcsolatban a legortodoxabb marxisták is kénytelenek voltak belátni, hogy nem volt sohasem része az egyetemes fejlődésnek, s ezért természetesen az égvilágon semmiről sem tájékoztatnak. Mindennek persze a magyarság őstörténetéhez aligha van köze. Ő maga úgy látja, hogy: „Az i. e. 2. évezred elejétől, az ugor korszak kezdetétől a harcias erények kultusza félreismerhetetlen, ez pedig a férfiak társadalmi jelentőségére figyelmeztet” (22). Talán ennyi elegendő Bartha történelemszemléletének bemutatására.

Mielőtt könyvének néhány részletével foglalkoznék, még egy-két módszertani jellegűnek tűnő állásfoglalására kell kitérnem. Kijelenti: „A polihisztorkodás kora lejárt” (22). Viszont: „A komplexitás elengedhetetlen, alkalmazásának lehetőségei szerfelett korlátozottak. Ezért a leglényegesebb felfogások és feltevések rendszerezésére korlátozodom. Egy alapvető módszertani szabályhoz ragaszkodom, nevezetesen a saját őstörténeti feltevéseimet leginkább alátámasztani látszó magyarázatok esetében sem vagyok meggyőződve afelől, hogy az illetékes tudományágakban azok kifogástalanul igazolt álláspontok. Nem vonultatok fel tehát megoldásként olyan szakágazati érveket, amelyek szilárdságának elismerése az illető szakterület, nem pedig az én illetékességem alá tartozik.” (23.) Ha jól értem Bartha kissé bonyolult fogalmazását, akkor itt egy igen tiszteletreméltó módszertani elvet fogalmaz meg. Csak az nem derül ki, a könyvet végigolvasva sem, hogy mely területeken nem tartja magát illetékesnek. A következő mondat viszont meghökkentő: „Álláspontomról [sic], gyakran mély sajnálatomra, nem állok el más vélemények mérlegelésekor sem.” (23.)

Igaz, sok a vitás pont, sokszor több lehetőség felvázolása is szükséges. De mit kezdünk az ezt fejtegető sorok után a következő kijelentéssel: „Az egymást kirekesztő adatok esetében egyikük vagy másikuk előnyben részesítése, túlhangsúlyozása egyoldalúsághoz vezetne.” (23.) Ha az adatok egymást kirekesztik, akkor mindegyikük ki van rekesztve, és ebben az esetben szerintem kár foglalkozni velük. Viszont teljes mértékben egyetérték Barthával abban, hogy: „Éppen ezért a feltevések nélkülözhetetlenek, alkalmazásuk szabálya és mértéke abból következik, hogy egyik feltevés sem állhat a másik bizonyítékaként.” (23.) Jó lenne, ha a magyar őstörténet kutatói legalább ebben egyetértenének. Csak hogy ehhez minden alkalommal világosan meg kell különböztetni a feltevéseket az állításoktól.

A könyv Bevezetésből, tíz fejezetből, bibliográfiából, a rövidítések jegyzékéből,

személynév- és tárgymutatóból, s a kisszámú térkép jegyzékéből áll. A fejezetek sorrendje: I. Óshazák és népek, II. Finnugor óshaza a Volga-Káma vidékén, III. Életmód és társadalmi szervezet, IV. Termelőgazdálkodás, V. Magyar—baskír azonosság és magyar óshaza, VI. Szellemi műveltség, VII. Törzs és törzsszövetség, VIII. Magyarok és a dél-orosz sztyepp, IX. A sztyepp népei, X. Magyar törzsek Levediában és Etelközben.

A könyv 116. lapján kezdődik egy alfejezet, melynek címe „A magyar óshaza és a keleti kútfők”. Természetesen a szerző sem tudja elkerülni ezt a forráscsoportot. Azt nem várhatjuk el, hogy e forrásokat a történész Bartha első kézből használja, bár ki kell jelentenünk, hogy annak a tudománytörténeti korszaknak a végére kell, hogy érjünk, amikor a történész nem tudta olvasni a forrást, és a nyelv ismerője, a filológus, nem volt történész. Az azonban elvárható, hogy a forrásokra vonatkozó irodalmat a történész ismerje, s az ott felmerült vitás kérdésekre reflektáljon. Könyvének 116. lapján azt írja, hogy Dzsajháni (B.: Dzsajhani) „Elveszett művének tartalma Ibn Ruszta X. század végi, arab nyelvű kivonatolásában maradt ránk.” (116.) Ibn Ruszta művének dátuma vitatott. A kutatók egy része (BARTHOLD, MINORSKY, HVOLSON, DE GOEJE, DUNLOP, MIQUEL, hogy csak a legjelentősebbeket említsem) Ibn Ruszta művének megírását 903 és 912 közé teszik, eléggé súlyos, bár eltérő érvek alapján. A kutatók egy másik csoportja (MARQUARTOT követve KMOŠKÓ és CZEGLÉDY, valamint ZAHODER) 922 utánra teszik a művet, de nem sokkal későbbre, mert az a Dzsajháni (több ilyen nevű szamanida vezér volt), akinek művéből részletek Ibn Rusztához kerültek (ha nem közös a forrásuk), 937-ben meghalt. (A részleteket l. most ZIMONYI I., *The Origins of the Volga Bulghars*. Szeged, 1990. *Studia Uralo-Altaiica* 32. sz. 2–23). Ezért Ibn Ruszta datálása a X. sz. végére minden alapot nélkülöz.

Kissé tovább ezt olvassuk: „Balkhi (meghalt 934-ben), spanyolországi mór földrajztudós a X. sz. elejéről származó művében Dzsajhani szöveghagyományához híven említi meg a magyarokat” (117). Mint az nevéből is kiolvasható, Balkhi Balkh városában született Khoraszánban. Ez a mai Perzsia területén van, elég messze Spanyolországtól. Attól félek, Bartha összekeverte Bakrival, aki azonban jó százötven évvel később működött, valóban Spanyolországban.

Míg a többi keleti kútfővel igen röviden foglalkozik, Ibn Fadlánnak több mint két oldalt szentel (117–9). Eközben több ízben hivatkozik A. P. KOVALEVSZKIJRE. (Z. V. TOGAN alapvető műve, úgy tűnik, elkerülte figyelmét). A bibliográfiai rövidítések között valóban meg is találjuk Kovalevszkij két fontos művét. Bartha szövegéből azonban, mivel sehol nem adja meg a forrásait, nem idézi az irodalmat (kivéve, mint láttuk, Engels és Győrffy esetében), nem tudjuk meg, hogy Kovalevszkij melyik művében mit állít. A 118. lapon ezt olvassuk: „Ibn Fadlan ránk maradt szövegében nincs említés a burtaszokról, holott Ibn Ruszta, aki Ibn Fadlannál néhány évvel korábban, de nem személyes benyomások alapján írta művét, a volgai bolgárok déli szomszédaiaként a burtaszokat jelölte meg.” Mivel Ibn Fadlán (Barthánál Fadlan) művének dátuma ismert: 922, feltűnik, hogy itt Ibn Ruszta munkájának dátuma megváltozott. Ennek oka persze az, hogy a szerző ezt Kovalevszkijből írta ki anélkül, hogy végiggondolta volna ennek a Dzsajháni-kérdésre vonatkozó következményeit. Kovalevszkijtól származik a következő okoskodást is: „[Ibn Fadlán] A volgai Bolgárország északi felében egy folyónevet két alakban jegyzett le: először *Dzsausiz*, a továbbiakban következetesen *Dzsausir* alakot használt; a szóvégi *z* és *r* különbség a bolgár-török nyelvjáráások sajátja.” (119.) Tekintünk most el attól, hogy a harmadik mondat helyesen így hangozna: „a szóvégi köztörök *z* helyett álló *r* a bolgár-török nyelvjáráások sajátja”. Attól azonban nem tekinthetünk el, hogy az, hogy a *Dzsausir* folyó neve kétféleképpen van írva, s ez kétféle török nyelvjárást tükröz, Kovalevszkijnek egy téves ötlete. A *z-s* alakok egyszerű íráshibák. A folyó mai neve nem *Gauserma*, mint ezt Bartha eltévedve az arab írás különböző átírásai között

véli (119), hanem *Dzsausirma* és *Jausirma*. (Ibn Fadlán feljegyzéseinek nyelvészeti értékelését l. „The periodization and sources of Chuvash linguistic history”: Chuvash studies. Bp., 1982. 165–6).

A történeztől azt várnánk, hogy a forrás tárgyában és a körülötte folyó vitákban eligazítson. Tudomásul kell vennünk, hogy a szerző nem tud arabusul, azonban akkor nem kellene arra vállalkoznia, hogy „megmagyarázza” az arab írás sajátosságait. Így ír: „A magánhangzók vonatkozásában az arab írás sajátosan jár el, tulajdonképpen mellőzi őket. Félhangzókkal, vagy a mássalhangzók felett, illetve alatt kitett jelekkel utal a magánhangzókra” (116). El nem tudom képzelni, hogy félhangzókkal hogyan lehet utalni a magánhangzókra. Persze az arab írásban vannak félhangzókat jelölő jelek (az alef, a ya és a waw), s ezek az írásjelek szolgálhatnak magánhangzók jelölésére. Barthának az a megállapítása, hogy „A magyar népnév arab leírásában szókezdő *h* áll, ez az arabban eléggé általános *b–m* kontaminációnak a következménye”, aligha fog arabisztikai körökben támogatóra találni, de alkalmas arra hogy a járatlan olvasót megtévesse.

LIGETI LAJOS 1986-ban megjelent könyve igen sok érdekes gondolatot tartalmaz, s ezekből Bartha sokat merített. Van azonban ebben a könyvben egy sajátos ötlet, amelyet Ligeti részletesen kifejti könyvének 400. lapján. E szerint a magyar népnév eredeti alakja *madzsgír* lett volna, ahol az első rész a *mancs-* (ahogy eddig tartottuk), de a második rész nem *-er*, hanem egy *-gír* „járulék”. A *g* kiesése a kései ősmagyar korban ment volna végbe. A bolgár-török nyelvben azonban, ahol nem volt szókezdő *m-*, a *madzsgír*-ből *badzsgír* lett, innen a baskírok neve, s a *baskír–magyar* névtévesztés. Ligeti ezt az ötletét könyvének kéziratában a megírás utolsó fázisában illesztette be. Ha bárki más egy ilyet leír, maga Ligeti gyilkos gúnnyal semmisítette volna meg. Többek között azért, mert a *baskír* népnév minden korai hiteles adatában *-rt ~ -rd* szóvég van. A nem létező, és semmilyen történetileg számbajövő nyelvből ki nem mutatható (a Távolságon Keleten vannak *-gír* végű népek, talán tudat alatt innen az ötlet) *-gír* képzőhöz még egy *-t* képzőt kellene odavarázsolni, de úgy, hogy a magyarban újra eltűnjön. Mindebből Barthánál *majgír ~ bajgír* lett, anélkül, hogy az olvasó megtudná, hogy miért van itt *j*. Bartha erősen rövidített formában ismerteti Ligeti ötletét, amelyet így értékel: „Történettudományos érv metszette át a nyelvészeti gordiuszi csomót” (118). Nehéz megérteni, hol itt a történettudomány.

A könyv egyik problematikus oldala, hogy nem tudja kellő kritikával kezelni az irodalmat. Azt, hogy Ligeti ötletét elfogadta, természetesen önmagában nehezen lehet felróni. Ilyenkor persze jobb szakemberrel konzultálni, vagy a kérdéses feltevéssel nem foglalkozni. Azt azonban állításnak feltüntetni, méghozzá történettudományos állításnak, már módszertani hiba. Számos esetben az irodalom jobb ismerete is eligazíthatta volna szerzőnket. Szerinte a magyar *Jenő* és *Gyarmat* „kifogástalanul egyezik” a baskír *Jenej* és *Jurmati* nevekkkel. Ha Bartha nem is fogadja el MÁNDOKY KONGUR ISTVÁN ellenvetéseit, nem is idézi őket, legalább a LIGETI által a NÉMETH-féle etimológiákkal kapcsolatban felvetett problémákra érzékenyebben illett volna reagálni (NyttudÉrt. 40. sz. 230–9), s tájékoztatni az olvasót, hogy maga Németh Gyula, valószínűleg Ligeti érveit belátva, 1975-ben visszavonta a *Gyarmat* törzsnév török etimológiájára tett javaslatát, amelynek eredete szerinte ismeretlen (UAJb. 47: 156).

Bartha gazdagon merít R. G. KUZEEV munkásságából. Kuzeev kutatásai új korszakot jelentettek nemcsak a baskír néprajztudományban, hanem a szovjetunióbeli etnogenezis-kutatásban is. Kuzeev nagy érdeme, hogy eredeti baskír nemzetségi genealógiákat dolgozott fel, s a történeti emlékezet által még elérhető, illetve a XVII. sz.-tól szaporodó orosz forrásokban megragadható baskír csoportokat lokalizálta, történeti mozgásaikat megkísérelte rekonstruálni. Németh Gyula hamar felismerte Kuzeev mun-

káinak igazi értékét, azt, hogy a baskír törzsi, törzsrész- és nemzetségnevek igen nagy számban, néprajzilag hiteles környezetben, földrajzilag többnyire lokalizálhatóan jelennek meg. Azt sajnos Németh sem látta mindig világosan, hogy Kuzeev a publikációinak egy részében, éspedig az oroszul megjelentekben a baskír etnonimika orosz megfelelőit adta meg, ami Ufában természetes dolog, hiszen ott mindenki tudja, hogy például a *Burzjan* név baskírul *Börjen*, a nyelvjárásokban *Bördzsen* alakban hangzik. Így azonban sajnos oroszon, néha tatáron és oroszon keresztül módosult névalakok jelentek meg, s ezek idézése, pláne bevonása az érvelésbe, nem szakember számára nem ajánlatos. A 126. lapon Bartha azt írja, hogy „A Tangur törzshöz tartozó baskírok attól a Kül tegintől származtatják magukat, akinek tiszteletére az Orhon partján az egyik türk feliratot állították”. Ez szenzációs felfedezés lenne, hiszen Kül tegin 732-ben írt feliratát 1893-ban fejtette meg THOMSEN, a baskír népi emlékezet azonban ezek szerint több mint 1200 évig emlékét fenntartotta volna. Miután szerzőnk ezúttal sem adja meg forrását, nehéz az adatot s a körülötte gyülemlő félreértéseket tisztázni, amivel nem azt állítom, hogy a könyvészeti utalások elhagyásának ez a célja. A *tangur* egy ritka, baskír nyelvjárási alakon alapuló orosz alak, a törzsnév az orosz nyelvű irodalomban, így Kuzeevnél is *tangaur* (vö. R. G. KUZEEV, Proisshozsdenie baskirszkogo naroda. Moszkva, 1974. 11, 138, 128–30, 428 stb.). Az oroszos *tangaur* egy baskír *tängäwer* alakra megy vissza. A törzset még nevezik *tüngék*-nek vagy *tüngelek*-nek is tamgájának alakjáról. Kuzeev, aki egy másik munkájában (Baskirszkie sedzsere. Ufa, 1960. 195) foglalkozik a névvel, nem említi ez utóbbi tamganév jelentését. Ez a jurta tetőkarikájának egyik török neve, ilyen alakú rajz a törzs tamgája. (Kuzeev tévesen félholkként magyarázza: Proisshozsdenie 112). A baskír *tängäwer* alakból későn és egyes nyelvjárásokban lett *tängür*, erre megy vissza a Bartha által idézett orosz *Tangur*, amely egyébként néhány nemzetségnévben is előfordul. A teingeürök az üszergenek (orosz *uszergan*) északi szomszédai, mindig azokkal együtt fordulnak elő. Eredetmondájuk szerint nemzetségi ősök Dingaur (Tengeür), Kungrat-bij fia (és nem Kül tegin). Történetüket, mint a baskír törzsek többsége, Dzsingisz kán idejéig követik vissza. Kuzeev (Proisshozsdenie 139) úgy gondolja, hogy a törzs magva mongol eredetű. Érveinek többsége elfogadhatatlan, pusztán a *Kungrat* név mongol (vö. MTT. *Qonggirat*), pontosabban mongol kori. Ennek azonban nem nagy a jelentősége, mert a mongol korban Eurázsia nomád népei teljesen átszerveződtek. Annyit azonban kétségtelenül jelez, hogy a törzsi hagyomány nem nyúlik távolabbra, mint a mongol kor. Így azután a Kül teginre való állítólagos emlékezés súlyos kételyeket ébreszt.

Végül röviden megemlítem a „Honfoglalás előtti török jövevényszavaink” című fejezetet. Azzal természetesen egyet kell értenünk, hogy e körhöz tartozó kérdésekben a döntő szó kimondása a turkológia feladatkörébe vág (227), a történelemtől nem is vártuk volna ezt. A feladat talán az lehetett volna, hogy GOMBOCZ két, NÉMETH GYULA két és LIGETI legutolsó koncepciójának történeti implikációit az olvasó számára világosan összefoglalja. A szerző ezt ugyan megkísérelte, de nemigen járt sikerrel. Ott pedig, ahol a nyelvészeti eredményeket ismerteti, sajnos hemzseg a félreértésektől, pontatlanságoktól. Csak mutatóba idézek néhányat. Bartha utal arra, hogy többen felhívtuk a figyelmet: török jövevényszavaink jelentős része más nyelvekbe is átkerült a törökből. Majd így folytatja: „Érdekes azonban, hogy a mongolban jelentős mennyiségben van csuvasos török jövevényszó, holott ezek a nyelvek egymással sohasem érintkeztek” (231). El nem tudom képzelni, hogy milyen források alapján tesz ilyen súlyos megállapítást a történelem. Ilyen érve nincs is, de megkísérel nyelvészeti magyarázatot adni. „E jelenség magyarázatára szolgál az a feltevés, hogy nem a köztörökből fejlődött ki a nyugati típusú csuvasos, hanem fordítva, a csuvasos képviseli az ősi állapotot. És ennek vetülete a mongol – csuvasos török egyezés.” Majd itt közbeszúrja: „A kérdés, miként az altaji nyelvrokonság

tisztázása is, a turkológia illetékességébe vág.” De siet hozzátenni: „A probléma megemlítése azért tanulságos, mert rávilágít arra, hogy a magyar—csuvasos török egyezések történettudományos jelentősége messze túlmutat a magyar őstörténeten. Más szavakkal élve, ilyen módon is kiderülnek őstörténetünk egyetemes összefüggései.” (231.) A szerző utóbbi megállapításaival persze egyet kell értenünk. Az a nézet azonban, amely szerint a csuvasos nyelvtípus képviseli a régebbi, pláne az ősi állapotot, tarthatatlan. A maga idejében korszerű érveléssel már NÉMETH GYULA is tagadta RAMSTEDT nézeteit (NyK. XLIII [1914.], 126—42, KSz. XIV, [1913/14.], 240—9). Magam egy disszertációt és egy sorozat cikket szenteltem a kérdésnek, s utolsó művében (1986.) LIGETI is feladta óvatos tartózkodását, és ha kerülte is nevek említését, elfogadta azt az álláspontot, hogy a csuvas nyelvtípus kérdéses sajátosságai másodlagosak. Ezt a nézetet vallja ma már gyakorlatilag minden, a kérdéssel foglalkozó külföldi szerző is. Egy elavult nyelvtudományos nézetet nem szerencsés a történettudomány példatárába felvenni. Vagy ha ezzel ért egyet, akkor legalább a vitát kellett volna ismertetni, a nézeteket és érveket előadni. Persze attól tartok, hogy Bartha nem tudja, melyek ezek a csuvasos sajátosságok. Ezt onnan gondolom, hogy azt írja: „Nevezetesen legrégebb török jövevényszavainkban nem csuvasos jelleget találunk, ilyenek például a *nyereg*, *nyár*, *nyak*, *hód*, *hattyú*. Ezek az átvételeink köztörök forrásra vallanak, miként *Tas* személy- és földrajzi nevünk is. Az utóbinak a csuvasos *tul* felel meg.” (231.) Én magam erősen kételkedem *nyár* szavunk török eredetében, aki azonban ezt töröknek tartja, s annak tartotta — korábbi kételeyeit feladva LIGETI is —, az csak a köztörök *yaz* szóval vetheti össze. Vagyis a szóban rotacizmus van, az pedig legfontosabb, vitathatatlan jegye egy szó csuvasosságának. A 'kő' jelentésű *tas* szónak pedig nem *tul* felel meg. A szó minden csuvas szótárban megtalálható, és *čul* (*csul*) alakú. A *tul* alak nem is létezett, mint közbülső forma sem, a változást elég pontosan tudjuk rekonstruálni **tāš* > **tāl* > **tjal* > **čal* > *čol* > *čul*, s a csuvas nyelv emlékei segítségével az egyes formák kronológiáját is meg tudjuk adni. Bartha példatára persze LIGETI-től való, sajnos azonban anélkül, hogy azokat igazából megértette volna.

Bírálatom végére érve egy dolgot ki kell emelnem. Bartha könyvében nagyon sok helyes vagy elfogadható megállapítás is van. Ennek az az oka, hogy számára GOMBOCZ, NÉMETH és LIGETI tekintélyek, akiknek nézeteit általában átveszi. Úgy gondolom azonban, hogy az igaz állítás önmagában nem tudomány, a tekintély nem érv, még csak nem is magyarázat. A tudomány egyik fontos kritériuma az adatok és forrásaik pontos, első kézből való ismerete, feltevéseink módszeres bizonyítása, a miénktől eltérő állítások adatokkal és érvekkel történő cáfolása. BARTHA ANTAL könyve vélekedések 400 oldalas gyűjteménye, amelyek nem kis része végül is elfogadható. Sajnos azonban az, ami benne elfogadható, az sem meggyőző. Úgy tűnik, felfogásunk a tudományról lényegesen eltér. A nyelvész pedig csalódottan teszi le a könyvet. A segítség, amit a történéstől remélt, ezúttal elmaradt. A nyelvész mégis reménykedik egy gyümölcsöző párbeszédben, amely nélkül nincs előrelépés.

RÓNA-TAS ANDRÁS

Gáspár Simon Antal, *Az én szülőföldem, a bukovinai Istensegítség*

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 165 lap

1. Idestova tizenöt esztendeje annak, hogy egy beszélgetésben Domokos Pál Péter megemlítette, hogy Halásztelken, Gáspár Simon Antalnál egy terjedelmes, kéziratoss feljegyzésanyag található, mely a Bukovina-kutatók számára felbecsülhetetlen kincseket rejt. Hazai könyvkiadási viszonyaink mellett igazán örvendetes, hogy 1986-ban